

ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ МІЖПРОПОЗИТИВНИХ ВІДНОШЕНЬ В АМЕРИКАНСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ ПУБЛІЧНИХ ДИСКУРСАХ

У статті розглянуто зіставний аспект міжпропозитивних відношень в американському та українському публічних дискурсах. Визначено певні типові риси публічних дискурсів в англійській та українській мовах. Автор, аналізуючи міжпропозитивні відношення в текстах інтерв'ю, вивчає також індивідуальний аспект їхнього використання.

Ключові слова: дискурс, дискурс-аналіз, пропозиція, мовленнєвий акт, мовленнєвий хід, мовленнєва подія, міжпропозитивні відношення.

Дослідження семантики дискурсу в комунікативно-функціональному аспекті передбачає аналіз структури його змісту та відповідних способів його оформлення. Характерна ознака такого підходу – фокусування уваги не на слові як основній одиниці семантики тексту, а на реченні-висловленні. Під час вивчення внутрішньомовних зв'язків дискурсу увагу зосереджено на реченні, що є не абстрактною, ізольованою одиницею, а одиницею реальної комунікації, дискурсу (тобто реченні-висловленні). Основною одиницею семантичного комунікативно-функціонального дослідження дискурсу є пропозиція, яку науковці, зокрема Ю. С. Степанов, розуміють як інваріантний зміст кількох логічно еквівалентних речень, або як предикацію [6]. У лінгвістичному сенсі поняття «пропозиція» зручне для вивчення плану змісту висловлення і характеризує семантичну структуру, яка віддзеркалює когнітивний зміст висловлення та може поєднуватися з будь-якою пропозиційною установкою. Семантичні відмінності між пропозиціями – основа семантичних способів побудови дискурсу. Дослідження взаємовідношень форми і змісту мовних знаків комунікативного рівня є аналізом речень і послідовності речень як семантичних компонентів актів мовленнєвого повідомлення. За визначенням Ю. С. Степанова, речення – це висловлення поза ситуацією і контекстом, а висловлення – це реально проголошуване речення в реальній ситуації спілкування [6]. Для такої одиниці вживають також термін «речення-висловлення» [5, с. 4]. Референтами речень-висловлень можуть бути предметна статична або динамічна ситуація, стан зовнішнього середовища, розумова дія, психічна ситуація, суб'єктивна оцінка, комунікативні процеси, все розмаїття об'єктивного та суб'єктивного у навколишньому світі.

Т. ван Дейк зазначає, що кожний рівень опису дискурсу має власні усталені поняття [7]. У дискурсивній семантиці використовують спеціальний термін для визначення змісту мінімальної комунікативної одиниці (висловлення) – пропозиція. Дискурсивний синтаксис зосереджується на формальній структурі речень, дискурсивна семантика вивчає структуру пропозицій та відношення між ними в дискурсі. Тут виявляється принцип дискурсивної відносності: на пропозиції впливають попередні пропозиції у тексті або розмові. На семантичному рівні важливим є питання зв'язності (послідовності), себто як значення пропозицій пов'язані одне з одним у дискурсі. Можна вивчати відношення між пропозиціями, що йдуть одна за одною в тексті (мікрорівень аналізу), або вивчати загальні значення в дискурсі загалом (макрорівень аналізу). В обох випадках досліджується семантичне наповнення дискурсу. Зосередимось на мікрорівневому аналізі дискурсу.

Мета цього мікрорівневого аналізу – визначення спільних і відмінних рис американського та українського публічних дискурсів.

Матеріалом для аналізу стали інтерв'ю публічних осіб: американського лінгвіста, політолога Ноама Хомського (“Noam Sayin’?” – The High Times Interview with Noam Chomsky – by T. A. Sedlak, July 29, 2011) та української письменниці, есеїста, літературного критика Оксани Забужко («Мене непокоять морди при владі, але ще більше – неприємність нації». – УНІАН, 13.02.2012, Оксана Климончук).

Поняття пропозиції дає можливість описати план змісту одиниці мовлення. До семантичних відношень входить не менше двох пропозицій, і мета відповідного семантичного дискурсивного аналізу – не лише визначити певний тип відношень між пропозиціями, а й окреслити

дискурсивну значущість кожного з елементів відношення. Такий опис дає змогу створити системно-орієнтовану класифікацію семантичних та лексико-синтаксичних прийомів, тактик, стратегій, що лежать в основі динамічного розгортання дискурсу.

Спираючись на такий аналіз, можна створити класифікацію семантичних та лексико-семантичних прийомів, тактик і стратегій, які здатні продемонструвати співвідношення розгортання змісту дискурсу та продукування відповідних лексико-синтаксичних засобів тієї чи іншої мови.

Класифікацію міжрівневих семантичних відношень запропонував П. В. Зернецький [1, с. 67–88], і її вже використовували у вітчизняних дослідженнях дискурсу [3, с. 102–112; 4, с. 178–184]. Слід зазначити, що семантичні міжпропозиційні відношення можуть бути складнішими від типів, що були запропоновані, і дуже часто є комбінаціями останніх. Таким чином, запропоновані типи міжпропозиційних відношень можна вважати елементарними.

Розрізняють вісім семантичних міжпропозиційних відношень: 1) семантичні міжпропозиційні відношення тотожності; 2) семантичні міжпропозиційні відношення еквівалентності; 3) семантичні міжпропозиційні відношення порівняння; 4) семантичні міжпропозиційні відношення контрасту; 5) семантичні міжпропозиційні відношення «ціле–частина»; 6) просторові міжпропозиційні відношення; 7) часові (темпоральні) міжпропозиційні відношення; 8) семантичні міжпропозиційні відношення імплікації.

Семантичні міжпропозиційні відношення тотожності характеризуються повним повторенням усіх елементів попереднього мовленнєвого акту в кожному наступному. Таке повторення може бути імпліцитним та експліцитним. Мовленнєві акти, які пов'язані з семантичними міжпропозиційними відношеннями тотожності, можуть бути розміщені в дискурсі як контактно, так і дистантно.

Семантичні міжпропозиційні відношення еквівалентності ґрунтуються на збереженні загального обсягу інформації про навколишній світ. Для цих відношень характерне неодноразове згадування в дискурсі тієї самої події, факту, необхідне з погляду адресанта. Виокремлюють три підтипи цієї еквівалентності.

1. Екстенціональна еквівалентність, що виникає в разі заміни за допомогою займенників або слів-заступників. У цьому випадку відношення еквівалентності характеризують як засоби емпізи. Такі відношення можливі також у разі перефразування попереднього мовленнєвого акту в наступний за допомогою синонімів.
2. Іntenціональна еквівалентність, що охоплює випадки варіювання предиката пропозитив-

ної установки наступного мовленнєвого акту стосовно відповідного компонента попереднього мовленнєвого акту.

3. Екстенціонально-інтенціональна еквівалентність, що охоплює також дискурсивні маркери на позначення комунікативно-прагматичного компонента наступного речення.

Семантичні міжпропозиційні відношення порівняння призначені для реалізації автором наміру показати подібність між об'єктами опису. Відношення порівняння в дискурсі можуть взаємодіяти з іншими типами семантичних міжпропозиційних відношень. Іноді їх використовують разом з відношеннями контрасту, оскільки об'єкти порівняння мають як спільні риси, так і розбіжності.

Семантичні міжпропозиційні відношення контрасту зазвичай побудовані на протиставленні двох об'єктів, що мають семантичний статус пропозиції. Такі пропозиції можуть бути об'єднані в одну складну пропозицію, яка має спільну для них базу протиставлення.

Контрастні міжпропозиційні семантичні відношення мають кілька підтипів:

- 1) рівноелементний контраст, куди входять елементи пропозицій, референти яких мають однаковий кількісний та якісний статус;
- 2) контраст вилучення, що базується на протиставленні пропозицій з референтами різного кількісного статусу, результатом якого є вилучення певної частини визначеної множини;
- 3) контраст уточнення, у якому один з елементів репрезентований у негативній формі, куди входить заперечувальне слово або словосполучення, а інший елемент є коригуючим, але не антонімічним.

Семантичні міжпропозиційні відношення «ціле–частина» характеризують як найбільш поширені й важливі у плані організації тексту і витлумачують як центральний тип семантичних міжпропозиційних відношень у дискурсі. Це пояснюється тим, що, згідно з традиційними логічними дефініціями, існують два основні способи мислення: індуктивний та дедуктивний. Отже, можна виокремити індуктивний і дедуктивний шляхи викладення змісту в дискурсі, які становлять відношення «ціле–частина» та «частина–ціле». Семантичні міжпропозиційні відношення «ціле–частина» можуть фігурувати комбінаціями з іншими типами семантичних міжпропозиційних відношень і розділені на два підтипи: семантичні відношення ілюстрування та семантичні відношення переліку. Семантичні відношення ілюстрування можуть бути названі відношеннями «теза–приклад». Тому можна стверджувати, що в основі семантичного способу наведення прикладу або ілюстрації лежать семантичні відношення «ціле–частина».

Просторові міжпропозиційні семантичні відношення характеризуються організацією змісту дискурсу за допомогою зображення розташування явищ у просторі. Цей семантичний спосіб розгортання змісту дискурсу можна визначити як просторову контекстуалізацію. У дискурсі такого типу пропозиції пов'язані за допомогою когнітивної змінної «простір».

Часові (темпоральні) відношення зв'язують пропозиції в тексті за допомогою когнітивної змінної «час». Такі відношення враховують послідовність опису подій у часі. Якщо перелік подій у тексті організований згідно з їхньою послідовністю в часі, то він називається хронологічною часовою послідовністю, а семантичні відношення між пропозиціями в тексті можуть бути визначені як хронологічні часові (темпоральні) відношення. Якщо перелік подій у тексті не відповідає реальному порядку їхньої послідовності в часі, то він може бути названий ахронологічним, а відношення між пропозиціями – ахронологічними часовими відношеннями.

Семантичні відношення імплікації розуміють як такі, що пов'язують пропозиції з авторською оцінкою. Взаємодію певних явищ навколишнього світу, їх успішність або неуспішність визначає адресант. Успішними, або актуалізованими, є відношення, один з елементів яких реально впливає на інший. Це відношення каузативності: «причина–результат», «засіб–результат», «підстава–висновок».

Кожне з аналізованих інтерв'ю характеризується як мовленнєва подія. Мовленнєва подія – наймасштабніша одиниця мовленнєвої діяльності, яку в більшості випадків досить легко ідентифікувати. Інколи в дискурс-аналізі її називають «інтеракція». Типові приклади мовленнєвої події – це засідання парламенту, ділова нарада, бесіда, урок у школі, лекція, інтерв'ю тощо. У межах мовленнєвої події функціонують такі одиниці, як мовленнєвий акт, мовленнєвий крок, мовленнєвий хід. У більшості випадків мовленнєвому акту відповідає мінімальна самостійна одиниця мовлення – просте речення, яке традиційно виокремлюють у теорії мовленнєвих актів як його мовленнєвий відповідник.

Мовленнєвий хід відрізняється від мовленнєвого акту своєю функцією щодо початку, продовження та розвитку дискурсу в цілому. У зв'язку з цим розрізняють такі їх типи: ті, що ініціюють, продовжують, підтримують, обрамовують, закривають, відповідають на мовленнєвий акт або фіксують його, а також метакомунікативний та інші ходи. Мовленнєвому ходу в мовленні, як правило, відповідає завершена послідовність речень, у письмовому тексті – абзац, а в системі передавання усного мовлення – репліка. Мовленнєвий хід складається з мовленнєвих кро-

ків – завершеної у смисловому плані послідовності мовленнєвих актів. До них належать не тільки послідовності мовленнєвих актів, а й складні мовленнєві акти [2].

Інтерв'ю Н. Хомського складається з восьми мовленнєвих ходів. Кожний мовленнєвий хід містить відповідні мовленнєві кроки. В інтерв'ю Н. Хомського в межах мовленнєвого ходу середня кількість мовленнєвих кроків дорівнює одному-двом, максимальна кількість мовленнєвих кроків дорівнює шістьом (трапляється лише раз). Інтерв'ю Н. Хомського характеризується «плавною» зміною комунікативних ролей (від інтерв'юера до мовця). Н. Хомський широко використовує метакомунікативні сигнали (або сигнали фатичної метакомунікації), наприклад, *let's, well, furthermore, anyway, after that* тощо. У цьому інтерв'ю метакомунікативні сигнали в більшості випадків використано на початку мовленнєвого кроку, тобто їх можна вважати показниками теми, елементами дейкисусу дискурсу.

У межах кожного з мовленнєвих кроків визначено типові міжпропозиційні відношення. Для інтерв'ю Н. Хомського найхарактерніші відношення «ціле–частина» (здебільшого реалізуються їх підтипи «теза–приклад», «приклад–висновок», «несуворий перелік»). Окрім відношень «ціле–частина», застосовані також відношення контрасту, порівняння, еквівалентності, незначною мірою – часові. Мовленнєві ходи в інтерв'ю Н. Хомського завершуються пропозиціями класу «частина–ціле» (підтип «теза–висновок»). Наприклад: *So there are two possibilities: Either those conducting the Drug War are lunatics, or they have another purpose.*

Таким чином, основні риси інтерв'ю Н. Хомського: 1) чіткі зв'язки між мовленнєвими ходами та мовленнєвими кроками; 2) наявність структурних рамкових елементів, показників теми; 3) розташування пропозицій за схемою «ціле–частина–ціле», тобто введення інформації – роз'яснення її – підсумовування.

Інтерв'ю О. Забужко складається з двадцяти одного мовленнєвого ходу. В межах одного мовленнєвого ходу в середньому два-три мовленнєвих кроки, хоча трапляються мовленнєві ходи з шістьома-вісьмома мовленнєвими кроками. У цілому, на відміну від інтерв'ю Н. Хомського, в інтерв'ю О. Забужко мовленнєві ходи не такі рівнозначні (засвідчені як надкороткі, так і наддовгі). Для цього інтерв'ю не характерне використання метакомунікативних сигналів.

У межах кожного з мовленнєвих кроків визначено типові міжпропозиційні відношення. Для інтерв'ю О. Забужко найбільш характерне використання відношень імплікації з аксіологічним забарвленням, найпоширенішими з яких є типи «причина–наслідок», «теза–аргумент».

Наприклад: *А щодо самого вірша... Знаєте, мені навіть децю шкода Винничука, тому що в нього є наравду гарні твори, є прекрасні оповідання (дуже люблю його ранні оповідання), він чимало доброго зробив для популяризації нашої забутої культурної спадщини, – і в результаті в шістдесят років отримати всенародне визнання як автор віршика, що його міг би написати будь-який шістнадцятирічний блогер...*

Тобто мені за нього як за письменника трохи прикро.

В інтерв'ю О. Забужко використано також відношення «частина–ціле», хоча, на відміну від інтерв'ю Н. Хомського, ці відношення не є домінуючими. Ще О. Забужко використовує семантичні міжпропозиційні відношення контрасту, часові (переважно з прозорою референцією).

Таким чином, основні риси інтерв'ю О. Забужко: 1) певна нерівномірність структури мовленнєвих ходів; 2) широке використання семантичних міжпропозиційних відношень імплікації, в яких наявний аксіологічний компонент.

Запропонований тип аналізу дає змогу прослідкувати певні загальні особливості окремих національних дискурсів. З цієї позиції дискурс Н. Хомського містить риси, загальноживані для США – країни з високорозвинутою традицією викладання риторики у середній і вищій школі. Серед таких рис назвемо, зокрема, побудову мовленнєвих ходів та мовленнєвих кроків за допомогою сталих семантичних рамкових конструкцій (теза–результат–висновок, теза–пояснення/ілюстрація тощо). Характерною рисою конкретної мовної особистості є майстерне використання сигналів фатичної метакомунікації. Ця риса чітко зараховує мовця до високопрофесійних викладачів вищої школи США.

Ознаками українськості дискурсу О. Забужко є домінування оцінних суджень, яких зазвичай навчають уникати у розвинених демократичних суспільствах. Імплікативність як риса конкретної мовної особистості О. Забужко вказує на «не педагогічний», а «художній» спосіб викладення змісту дискурсу.

Список літератури

1. Зернецкий П. В. Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса) / П. В. Зернецкий. – К. : Лыбидь, 1992. – 144 с.
2. Карабан В. И. Сложные речевые акты как речевые единицы : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» ; 10.02.19 «Общее языкознание» / Вячеслав Иванович Карабан ; Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – К., 1989. – 39 с.
3. Куранова С. Из чого складається ситуація? (Семантичні відношення нерівнозначності у дискурсі зовнішньополітичної замітки) / С. Куранова // Іноз. мови в навч. закл. – 2004. – № 4 (10). – С. 102–112.
4. Куранова С. У пошуках смислових зв'язків : (семантичні відношення рівнозначності у дискурсі зовнішньополітичної замітки) / С. Куранова // Іноз. мови в навч. закл. – 2004. – № 2 (8). – С. 178–184.
5. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – К. : Вища шк., 1971. – 191 с.
6. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения : Семантико-логическая грамматика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
7. Dijk T. A. van. The Study of Discourse / T. A. van Dijk // Discourse as Structure and Process / T. A. van Dijk. – London : SAGE Publications, 1997. – Vol. 1. – P. 1–34.

S. Kuranova

COMPARATIVE ASPECT OF THE INTERPROPOSITIONAL SEMANTIC RELATIONS IN THE AMERICAN AND UKRAINIAN PUBLIC DISCOURSES

The article is dedicated to the comparative description of the interpropositional semantic relations in the American and Ukrainian public discourses of their eminent representatives correspondingly Noam Chomsky and Oksana Zabuzhko. National and personal discourse traits are singled out.

Keywords: discourse, discourse-analysis, proposition, speech act, speech move, speech event, interpropositional semantic relations.

Матеріал надійшов 19.04.2012